

**Վ. ԲՐՅՈՒՍՈՎԻ ԱՆՎԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ
ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ В. БРЮСОВА
BRUSOV STATE UNIVERSITY**

**ԲԱՆԲԵՐ
Վ. ԲՐՅՈՒՍՈՎԻ ԱՆՎԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
ВЕСТНИК ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА ИМЕНИ
В. БРЮСОВА
BULLETIN OF BRUSOV STATE UNIVERSITY**

ԼԵՉՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

ЛИНГВИСТИКА И ФИЛОЛОГИЯ

LINGUISTICS AND PHILOLOGY

1(56)

**Վ. ԲՐՅՈՒՍՈՎԻ ԱՆՎԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ
«ԼԻՆԳՎԱ» ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ**

ԵՐԵՎԱՆ - 2021

**ԱՆՁՆԱՅԻՆԻ ԵՎ ՎԵՐԱՆՁՆԱՅԻՆԻ ԵՐԿՎՈՒԹՅՈՒՆԸ
ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԷԹՆՈԿՐՈԳԲԱՆԱԿԱՆ ԱՎԱՆԴՈՒՅԹՆԵՐՈՒՄ**

ՄՈՎԱՍԵՍ ԴԵՄԻՐՃՅԱՆ

Հիմնաբառեր՝ անհատ, անձնային, վերանձնային, սոցիալ-մշակութային մոդել, աշխարհայացք, գաղափարախոսություն, կրթություն, ապաստանատեղի

«Մշակույթը երբեք չի եղել և չի լինելու վերացական մարդկային, այն միշտ կոնկրետ մարդկային է, այսինքն՝ ազգային, անհատական-ժողովրդական»:

(Бердяев 1990: 94)

Հայտնի է, որ ժամանակակից սոցիալական գիտություններում ընդունված հասարակությունների բաժանումը ավանդական և քաղաքացիական (քաղաքական) տեսակների հիմնված է ոչ թե ժամանակային գործոնի, այլ այն հանգամանքի վրա, որ դրանցից առաջինում կյանքի կազմակերպման և բոլոր մակարդակի հարաբերություններում գլխավոր դերը պատկանում է **ավանդույթին**, իսկ երկրորդում՝ **իրավունքին**: Կարելի է դրանց համապատասխանող սոցիալ-մշակութային մոդելները բնութագրել իբրև **ազգային-ավանդական** և **քաղաքացիական**, քանի որ հասարակությունը ոչ թե պարզապես մարդկանց և սոցիալական ինստիտուտների խումբն է, այլ դրանց միջև հարաբերությունների ամբողջությունը: Կախված նրանից, թե ինչն է ընկած այդ հարաբերությունների հիմքում՝ ավանդույթը, թե իրավունքը, կարելի է բնութագրել հասարակությունները և դրանցում տարածված կյանքի կազմակերպման սոցիոմշակութային մոդելները: Վերջիններիս ձևավորման վրա ամենամեծ ազդեցությունն ունեն պատմական և սոցիալական պայմանները, որոնք էլ, ի վերջո, ստեղծում են տվյալ հասարակությունում տարածված սոցիոմշակութային մոդելի յուրահատուկ դիմագիծը:

Հայաստանում պետականության երկարատև բացակայությունը փոխհատուցվել է մշակութային գործոններով (ավանդույթներ, վարքի բարոյական նորմեր և այլն): Դրանք որոշիչ դեր են խաղացել հարաբերությունների բոլոր մակարդակներում՝ սկսած միջանձնային շփումներից և հանրային կյանքի կազմակերպումից,

վերջացրած ժողովրդի ֆիզիկական և հոգեբանական պաշտպանվածության ապահովմամբ: Դրանով է, թերևս, պայմանավորված հայի գիտակցությունում մշակույթի՝ որպես **էթնոպաշտպանիչ** համակարգի մասին պատկերացումը: Եվ պատահական չէ, որ Հայաստանում և Սփյուռքում հենց մշակույթի վերարտադրությունն է դիտվել և դիտվում որպես հայկական էթնոսի և ինքնության շարունակականության ապահովման գրավական:

Հայկական էթնոհոգեբանության մեջ մշակույթի նման ուռճացված¹ ընկալումը պայմանավորված է նաև «հայոց պատմության մեջ տեղահանման և ոչնչացման հաստատուն վտանգով» (Քեզոբ 1999: 338), որն առավել ցայտուն դրսևորվեց 20-րդ դարում: Այդ մշտական վտանգի յուրահատուկ դրսևորումներից մեկը վերաբերում է մշակութաբան Ս. Լուրյեի կողմից նկարագրված երևույթին. «Աշխարհի հայկական պատկերում չափազանց կարևոր է դաշնակցի կերպարը: Անդրկովկաս Ռուսական կայսրության մուտքով լրացվեց հայերի գիտակցության այդ հարացույցը, որը, լայն իմաստով, կանխորոշեց գործելու, ակտիվ լինելու հնարավորությունը» (Մյրբե 1999: 110): Որոշ իմաստով այս մտքի ճշմարտացիությունը հաստատվեց անկախացումից հետո, երբ հայ հասարակության զանգվածային գիտակցությունում դժվար էր արմատավորվում այն միտքը, որ Ռուսաստանն այլևս օտար պետություն է: (ըստ՝ Մյրբե 1994)

Պետականության բացակայության բացասական հետևանքներից մեկը «պետական մտածողության և կառավարման փորձի բացակայությունն է ինչպես անհատական, այնպես էլ ազգային մակարդակներում» (Մелик-Шахназарян 1999: 32): Քաղաքական և քաղաքացիական գիտակցության ձևավորման պայմանների բացակայությունը նպաստեց, որպեսզի հայ հասարակությունում առաջնային դառնան ոչ թե անհատների միջև իրավական փոխհարաբերությունները, այլ կլանային շփումներն ու կապերը: Դա բացահայտեց հայկական էթնոհոգեբանության մեջ սոցիալական կյանքի բոլոր մակարդակներում՝ անհատականից մինչև պետական, կլանային շահերի գերակայության հանգամանքը: «Դարեր շարունակ ազգային պետականության կեցույթային գործոնից զուրկ հայն ապավինել է իր

¹«Ուռճացված» ասելով՝ հողվածում մատնանշվում է կյանքի կազմակերպման քաղաքական-քաղաքացիական մոդելի նկատմամբ ազգային-ավանդական մշակույթին գերակա նշանակությունը, ինչի հետևանքով ավանդական մշակույթը, պատկերավոր ասած, զբաղեցնում է հասարակական կյանքում նաև քաղաքացիական՝ իրավաքաղաքական հարաբերությունների տեղը:

առօրեական-կեցութային հարաբերություններին՝ ընտանիքին, բարեկամներին, ընկերներում ու հարևաններին: Այդպես ձևավորվել է հայկական ես-ի ամենատիպական դրսևորումը՝ ես-ի կլանային տարատեսակը, որն այսօր էլ շարունակում է ամենազորեղ արգելակը համարվել հայկական համագգային ես-ի կազմավորման և առավել ևս ազգային մտածելակերպը պետականին հանգեցնելու հրամայականներում»: (Շաքարյան 2002: 70)

Հայտնի է, որ քաղաքական հարաբերությունների ձևավորման համար առավել նպաստավոր են քաղաքային կյանքի պայմանները, որոնք արմատապես փոխեցին մինչ այդ գոյություն ունեցող հանրային կապերի բնույթը: Քաղաքային տարածությունը ստեղծում է սոցիալական հարաբերությունների նոր ձև, որում սոցիալական կյանքի «ատոմը» ոչ թե ընտանիքն է կամ տոհմը, այլ իրավաքաղաքական նորմերի ամբողջությամբ օժտված անհատը: Իրավունքը, որպես մարդկանց միջև շփումները կարգավորող գլխավոր գործոն, ստեղծում է այսպիսի սոցիալական միջավայր, որը սկզբունքորեն տարբերվում է ավանդույթով պայմանավորված հարաբերությունների արդյունք հանդիսացող միջավայրից: Այս երկու միջավայրերի վերարտադրությունն ապահովում է տվյալ հասարակության հանրային կյանքի կազմակերպման սոցիոմշակութային մոդելի յուրակերպությունը կամ, ավելի ճիշտ, այն բազմամշակութային իրավիճակը, որում ապրում են ժամանակակից քաղաքակիրթ հասարակությունները:

Մշակութային մոդելի վերարտադրությունը սերտ կապված է մարդու **սոցիալականացման** հետ: Կախված նրանից, թե որ միջավայրում է տեղի ունենում մարդու սոցիալականացումը՝ ավանդական-մշակութային, թե իրավաքաղաքական-քաղաքացիական,² ձևավորվում է տվյալ հասարակությունում կյանքի կազմակերպման գերակայող մշակութային մոդելը՝ ավանդական, կամ քաղաքացիական, և դրան համապատասխան մարդու տիպը:

Սոցիալականացման հետ կապված մյուս առանձնահատկությունն այն է, որ հայ ժողովրդի պարագայում պետականության երկարատև բացակայությունն արտահայտվել է նաև նրանում, որ վարքի համընդհանուր և պարտադիր **իրավական** նորմերի փոխարեն մարդկանց

²Բանն այն է, որ ավանդական մշակույթը, ինչպես ցանկացած մշակույթ, սոցիալական է: Այս իմաստով սխալ կլինի մշակույթների բաժանումն ավանդականի և սոցիալականի, այդ պատճառով հարաբերությունների այն համակարգը, որի հիմքում ընկած է ոչ թե ավանդույթը, այլ իրավունքը, հողվածում անվանվում է իրավաքաղաքական-քաղաքացիական:

կյանքը և հարաբերությունները կառուցվել են **ավանույթի, բարոյականության**, լայն իմաստով՝ **մշակութային** նորմերի հիման վրա: Դրանք ժամանակի ընթացքում ձևավորել են սոցիոմշակութային միջավայր, որում էլ իրականացել է մարդկանց սոցիալականացումը: Հետևաբար, մշակութային սոցիալականացումը հանդես է գալիս որպես «սոցիալական նորմերի, մշակութային արժեքների և վարքի մոդելների յուրացում, որը թույլ է տալիս անհատին գործունեություն իրականացնել տվյալ հասարակությունում» (Kobaleva 2004: 139): Ակնհայտ է, որ սոցիալականացման ընթացքում մարդուն փոխանցվող նորմերը վերաբերում են առավելապես նրա **վարքին** և ավանդական-մշակութային մոդելի դեպքում տրվում են առավելապես **դաստիարակության**, իսկ քաղաքացիական մոդելի պարագայում՝ **կրթության** միջոցով: Դա է արձանագրված նաև Է.Դյուրկհեյմի այն պնդման մեջ, որ «սոցիալականացումը սոցիալական միջավայրի ճնշումն է, որը փորձում է մարդուն ձևավորել իր կերպարով և որպես ներկայացուցիչ և միջնորդ հանդես է բերում ծնողներին և ուսուցիչներին» (Дюркгейм 1995: 154):

Այսպիսով, կարելի է արձանագրել, որ երբ սոցիալականացման միջավայրն առավելապես ավանդական-մշակութային է, հասարակությունում գերակշռում է դրան համապատասխան մարդու տիպը, իսկ երբ գործ ունենք հասարակական-քաղաքական միջավայրի հետ, տարածված է դառնում քաղաքական-քաղաքացիական մարդու մոդելը: Ուստի կարելի է եզրակացնել, որ հայ հասարակությունում տարածված կյանքի կազմակերպման ավանդական սոցիոմշակութային մոդելը, համապատասխան միջավայրով հանդերձ, ստեղծում է պայմաններ սոցիալականացման հետևանքով ոչ թե քաղաքական-քաղաքացիական, այլ **մշակութային** մարդու վերարտադրության համար:

Հայ հասարակությունում ազգայինի ուռճացված ընկալումների և դրսևորումների հետ առնչվող երկրորդ օրինաչափությունը վերաբերում է մարդու հոգեկան համակարգում անձնայինի («ես»-ի) և վերանձնայինի (հասարակականի, ազգայինի, լայն իմաստով՝ «մենք»-ի) հարաբերությանը: Մարդկայինի այս երկու մակարդակները մշտապես առկա են անհատականում, սակայն հարաբերության յուրահատուկ ձև են ստանում՝ կախված տվյալ մշակույթի զարգացման պատմական առանձնահատկություններից: Այդպես, հայի էթնոհոգեբանության մեջ շեշտված արտահայտություն ունի անձնայինը, ինչը պայմանավորված է պետականության բացակայության ընթացքում վերանձնային՝ մասնագիտական և հասարակական գործունեություն իրականացնելու պայմանների սակավությամբ: Դա, իր հերթին, «ստիպել» է հային սահմանափակվել առօրեականությամբ, իսկ վերջինս, ինչպես հայտնի է,

հենց անձնայինի կեցութային հիմքն է (ըստ՝ **Շաքարյան** 2002: 73): Որքանով հայի ամենօրյա պրակտիկայում առօրյան արմատավորվում էր, այնքան անձնայինն ավելի մեծ տեղ էր զբաղեցնում նրա «մտքում և հոգում»: Այսօր կարող ենք փաստել, որ մեր պարագայում անձնայինն է դարձել նաև վերանձնայինի չափման յուրահատուկ միջոց, երբ մասնագիտական և հասարակական գործունեությունն արժևորվում է՝ կապված մարդու անձնային (առօրյա) կյանքում ունեցած ազդեցությունից: Մինչդեռ որքանով մարդ անհատականի և սոցիալականի միասնություն է, այնքանով նրանում անձնայինը և վերանձնայինն ունեն սեփական դետերմինացիաները: Եթե անձնայինի կեցութային հիմքը առօրյան է, ապա վերանձնայինի դետերմինանտներն ընկած են հոգևոր ոլորտում՝ գիտություն, գաղափարախոսություն, կրոն և այլն:

Հնարավոր չէ պատկերացնել անհատի ամբողջականությունը միայն անձնայինով կամ միայն վերանձնայինով, թեպետ այդպիսի փորձեր պատմության ընթացքում արվել են: Օրինակ, կոմունիզմը և ֆաշիզմը գաղափարական համակարգեր են, որոնք փորձում են ստեղծել սոցիալական կյանքի վերանձնային-կոլեկտիվ ձևեր՝ առանց անհատական հիմքի, որովհետև անհատը տվյալ դեպքում դիտարկվում է միայն որպես վերանձնային արժեքների կրող: «Փիլիսոփայական-մարդաբանական տեսակետից տոտալիտարիզմ ենթադրող բոլոր կարգի գաղափարական համակարգերին, լինի դա դավանաբանական, սոցիալ-քաղաքական, ռասայական թե ազգային էթնիկական, միավորում է մեկ սկզբունք՝ մարդակործան զոհասեղանին հանձնել անձնայինը հանուն նույնքան խեղված և, ի վերջո, դժբախտ կացության մեջ հայտնված վերանձնայինի» (Շաքարյան 2002: 74): Արձանագրենք, որ նշված օրինաչափությունը, թեև վերաբերում է ամբողջատիրական հավակնություններ ունեցող գաղափարական համակարգերին, կարող է նաև ավելի առօրեական դրսևորումներ ունենալ, օրինակ, դաստիարակության մեջ: Եթե դաստիարակության ընթացքում գերակշռում են ոչ թե երեխայի ես-ի ձևավորման, այլ դեռևս այդ չձևավորված ես-ը վերանձնային տարբեր՝ ազգային, պետական, կրոնական կամ այլ համակարգերում «տեղավորելու», «հարմարեցնելու» միտումները, ապա կարելի է ասել, որ գործ ունենք անձնայինը վերանձնայինին «հանձնելու», արհեստականորեն ստորադասելու գործընթացի հետ:

Քանի որ մարդ ոչ միայն և ոչ այնքան ինտելեկտուալ-տրամաբանական, որքան սոցիալ-բարոյական էակ է, ապա նրա հոգեկանի բնականոն զարգացումը ենթադրում է, որ նրանում վերանձնայինը ձևավորվում է որպես անձնայինի **պահանջ, զարգացման հեռանկար**: Բոլոր այն դեպքերում, երբ վերանձնայինը բնականոն

կերպով չի բխում անձնայինից և իր գոյությամբ չի հանդիսանում անձնայինի զարգացման արդյունք, այն, փաստորեն, արհեստականորեն «ներմուծվում» է դրսից՝ դաստիարակության, կրթության կամ սոցիալականացման այլ ձևերի միջոցով:

Կարելի է պատկերացնել, թե որքան ողբերգական և կործանարար կարող է լինել ես-ից (անհատականությունից, սեփական դիմագծից, ոճից) զուրկ մարդը հենց այդ վերանձնային երևույթների՝ ազգի, պետության կամկրոնական համայնքի համար, եթե հաշվի առնենք, որ այդ դեպքում գործ ունենք հիմնականում չհասկացված ազգասիրության և հայրենասիրության կամ թյուրմբռնված կրոնականի հետ: Ազգայինի կամ կրոնականի մոլորության մակարդակում ընկալումն այս դեպքում գրեթե անխուսափելի է, քանի որ այդ վերանձնային երևույթների իմացությունը հիմնված է, փաստորեն, ոչ թե անձնական մոտիվացիայի կամ հետաքրքրության, այլ, այսպես ասած, արտաքին սոցիալ-մշակութային պարտադրանքի վրա: Կարելի է նկատել դրա տարբեր դրսևորումներ հայ հասարակությունում տարածված դաստիարակչական ավանդույթներում և կրթական համակարգում: Վերջիններս, ինչպես հայ իրականության մեջ գրեթե ամեն ինչ, կրում են հայերի էթնոհոգեբանության գլխավոր առանձնահատկություններից մեկի՝ ազգային-էթնիկականի **ուռճացված (չափազանցված)** ընկալման, ազդեցությունը:

Հայ հասարակության մեջ տարածված դաստիարակչական համակարգը խարսխված է հիմնականում ավանդական մոտեցումների վրա, որոնք, ինչպես հայտնի է, շարունակվում են պատմության մեջ **իներցիայի** ուժով: Հարկ է նկատի ունենալ, որ եթե դաստիարակչական համակարգը բնութագրվում է որպես ավանդական, դա չի նշանակում, որ այն հին է կամ ժամանակավրեպ: Խոսքն այն մասին է, որ այդ համակարգը հիմնված է ոչ թե երեխաների իրավունքների կամ մանկավարժության տեսությունների վերլուծությունների, այլսերնդե սերունդ փոխանցվող մեթոդների և սկզբունքների վրա: Վերջիններս կարող են լինել ռացիոնալ և իռացիոնալ, անհատակենտրոն կամ գիտելիքահետ, բայց բոլոր դեպքերում ժամանակակից են այն իմաստով, որ շարունակվում են լայնորեն կիրառվել:

Եթե հաշվի առնենք, որ մարդն առաջին հերթին սոցիալ-բարոյական էակ է, ապա խիստ բնական և տրամաբանական պետք է համարել այն, որ սոցիալականացման բոլոր փուլերում նրա մոտ սերմանվում է մարդկանց մեծ խմբերի մասլինելու գիտակցությունը: Դա հենց այն վերանձնայինն է, որի շրջանակներում մարդ առաջնորդվում է ոչ թե անհատական, այլ կոլեկտիվ (համայնքային, ազգային և այլ) շահերով և նպատակներով: Որքան դա բնական է «հասարակական

կենդանի» համարվող մարդու համար, նույնքան բնական է, որ վերանծնայինը գոյանում է անծնայինի հիման վրա: Սակայն դժվար չէ նկատել, որ **բոլոր այն դեպքերում, երբ վերանծնայինը՝ «մենք»-ը, տրվում է մարդուն դաստիարակության ընթացքում, այն դեռևս չունի անհրաժեշտ ձևավորված հիմք անծնային՝ «ես»-ի մակարդակում:** Ասվածը նշանակում է, որ վերանծնայինն այս դեպքում ընդունվում է որպես **անփոփոխ տրվածություն** և ընկալվում **դոգմատիկ** մակարդակում՝ համապատասխան բացասական հետևանքներով ինչպես անհատի, այնպես էլ այդ վերանծնայինի համար: Խնդիր այն է, որ դաստիարակության ընթացքում առաջնային նշանակություն ունի ոչ թե վերանծնայինի, այլ անծնայինի՝ «ես»-ի, ձևավորումը այն պատճառով, որ միայն նախապես ձևավորվելու ընթացքում է «ես»-ը զբաղեցնում իր բնականոն տեղը մարդու հոգեկան համակարգում և այդպիսով հասնում նաև իր սահմաններին, որոնցից այնկողմ «գեր-ես»-ն է՝ վերանծնայինը: Հակառակ դեպքում, երբ դեռևս չձևավորված անծնայինի պայմաններում երեխային տրվում են **վերանծնային գոյության իմաստներ**, դրանք ուղղակիորեն խոչընդոտում, զսպում են անծնայինի ազատ և բնականոն զարգացումը: Ասվածը հիմնավորելու համար բավարար է, թերևս, վկայակոչել այն, որ անձը բնութագրող անպիսի հատկանիշներ, ինչպիսիք են ազատությունը, կամքը, բանականությունը, հուզականությունը, պատասխանատվությունը և այլն, վերանծնային մակարդակում ունենում են միանգամայն այլ դրսևորումներ: Չնայած նշված երևույթներն անհատականության ձևավորման հիմքերից են, բայց վերանծնային մակարդակում կարող են կատարել ուղիղ հակառակ «առաքելություն»՝ մարդուն դարձնելով կոլեկտիվ գիտակցության, բանականության և կամքի լոկ կրող: Դժվար չէ նկատել, որ այս դեպքում մարդը նպատակից վերածվում է միջոցի: Հետևաբար, հակամանկավարժական և հակահումանիստական է դեռևս չձևավորված անծնայինի պայմաններում երեխային տալ, առավել ևս՝ պարտադրել վերանծնային գոյության իմաստներ, ինչպիսիք պարունակում են, օրինակ, կրոնական կամ ազգային գաղափարախոսությունները:

Նույն խնդիրը հանդիպում է նաև կրթության ոլորտում, մասնավորապես հանրակրթության պարագայում, որտեղ կրկին գործ ունենք երեխաների դեռևս չձևավորված, բայց արդեն առարկաներում և ուսուցիչների կողմից «քարոզվող» վերանծնայինի թիրախում հայտնված անծնայինի հետ: Ե՛վ առարկաների ընտրությունն ու բովանդակությունը, և՛ դասավանդման մեթոդիկան, և՛ նույնիսկ ուսուցիչների վերաբերմունքը ժողովրդի պատմության, պետության,

կրոնի և հասարակության նկատմամբ երեխաների մոտ կարող են ձևավորվել վերանձնայինի թյուր և կարծրատիպային ընկալումներ, մինչդեռ վերանձնայինի կարևոր առաքելություններից մեկն է, պատկերավոր ասած, բնականոն կերպով ձևավորվելով անձնայինի հիման վրա, բացահայտել մարդու սոցիալական էությունը: Անձնայինի և վերանձնայինի նման «հանդիպումը» սահմանին կարող է ստանալ երկխոսության ձև, ինչի շնորհիվ կբացառվի անձնայինի կամ վերանձնայինի մենախոսությունը և դրանով՝ մարդու միակողմանիությունը:

Այն, որ սոցիալականացմանը զուգահեռ անձնային հատկանիշների ձևավորման հիման վրա բնականոն կերպով ստեղծվող վերանձնային, խմբային պատկերացումները վերաբերում են աշխարհին և մարդու կյանքին, նշանակում է, որ գործ ունենք **աշխարհայացքի** հետ (ըստ՝ Շաքարյան 2002): Ի տարբերություն **գաղափարախոսության**, որը միշտ տեղային նշանակություն ունի և որում մարդբախվում է իմպերատիվ բնույթի նարատիվների (պատումների) հետ, աշխարհայացքը ենթադրում է վերանձնայինի կողմից անձնայինի յուրահատուկ հաղթահարում, բայց ոչ թե բացասում, այլ ավելի շուտ՝ ստեղծագործական վերաիմաստավորում: «Ձուտ մարդկային, սուբյեկտային տեսակետից նման նպատակը ենթադրում է վերանձնայինի հաղթանակը անձնայինի նկատմամբ, վերանձնականը ոչ միայն անհատականի մակարդակում, այլև վերկուսակցական, վերքաղաքական, վերոեգիոնալ՝ թե՛ վերդասակարգային, վերազգային, թե՛ վերմշակութային իմաստներով վերանձնական, որը միտում ունի հանգելու համամարդկային կեցության արժեքներին, որտեղ ամենամեծ արժեքն ինքը՝ ամբողջական մարդն է և ոչ թե նրա միակողմանի սոցիալականացված, քաղաքականացված, նատուրալիզացված կամ ազգայնացված խրտվիլակը» (Շաքարյան 2005: 107):

Անձնայինի և վերանձնայինի հարաբերությունը յուրահատուկ դրսևորում է ստանում՝ կախված տվյալ հասարակության մեջ տարածված կյանքի կազմակերպման սոցիալ-մշակութային մոդելից: Մասնավորապես, հայ մշակույթի պատմական ընթացքի վրա մեծ ազդեցություն է ունեցել պետության երկարատև բացակայությունը, ինչի պատճառով չի ստեղծվել ազգային մշակույթի բնականոն գործառնության համար անհրաժեշտ սոցիալական միջավայրը: Դրա հետևանքով մշակույթն, այսպես ասած, արտամղվել է դեպի կենցաղ և սահմանափակվել ընտանեկան և համայնքային շրջանակներով, ինչն էլ պայմանավորել է հայկական էթնոհոգեբանության մեջ կենցաղային-առօրեական հարաբերությունների գերակա նշանակությունը: Մասամբ

դրանով է բացատրվում նաև հայի էթնոհոգեբանության մեջ եսականության ընդգծված դրսևորումը:

Բայց այդ, անձնայինի տարերքը առօրեականն է՝ «առաջնային կենսաբանական պահանջների ու հոգսերի հետ կապվող աշխարհը, սոցիալականի ու ստեղծագործականի համար ամենաաղքատիկ կեցության հիմքը» (Շաքարյան 2005: 130): Միանգամայն բնական է, որ անձնայինի ծայրահեղացված պայմաններում գործառնող մշակութային համակարգում պետք է ձևավորվեին նաև վերանձնայինի նույնքան ծայրահեղացված, հետևաբար նաև՝ թյուր ըմբռնումներ: Եվ որքանավելի մեծ տեղ են զբաղեցնում կենցաղային և առօրեական հարաբերություններն ու երևույթները կյանքի կազմակերպման այդ սոցիալ-մշակութային մոդելում, որոնք ամենաաղքատն են վերանձնայինի ձևավորման ներուժի առումով, այնքան ավելի խիստ է **սահմանափակվում** վերանձնայինը այդ հասարակությունում տարածված գաղափարախոսություններով՝ ազգային-էթնիկական, սոցիալ-քաղաքական, կրոնական և այլն:

Այսպիսով, կարելի է եզրակացնել, որ անհատի մտածելակերպի և գործունեության մեջ հստակ տարբերակվում են երկու մակարդակներ՝ անձնայինը և վերանձնայինը: Առաջինի ձևավորման և պահպանման առավել նպաստավոր պայմաններ կան առօրեական-կենցաղային մակարդակում, և որքան խորն է վերջինս արմատավորված տվյալ հասարակության կյանքի կազմակերպման մշակութային մոդելում, այնքան ավելի շատ է ազդում հասարակական կյանքի այլ ոլորտների և հարաբերությունների վրա՝ տնտեսության, քաղաքականության, դաստիարակության, կրթության և այլն:

Վերանձնայինն անհատի հոգեկան համակարգում ձևավորվում է անձնայինի հիման վրա որպես վերջինիս զարգացման **պահանջ**: Սակայն, երբ վերանձնայինը բնականոն կերպով չի բխում անձնայինից և չի հանդիսանում անձնայինի զարգացման արդյունք, այն, փաստորեն, արհեստականորեն «ներմուծվում» է դրսից, օրինակ, դաստիարակության, կրթության կամ գաղափարախոսության միջոցով: Այս դեպքում անհատի հոգեկան համակարգում անձնայինը, այսպես ասած, ճնշվում, սահմանափակվում է վերանձնայինով (ազգային, կրոնական, բարոյական կամ այլ գաղափարներով), ինչը հեռանկարում կարող է հանգեցնել ապաստանախախտման: Ֆ. Նիցշեի «Աստված մեռավ» արտահայտությունն այս համատեքստում կարող է մեկնաբանվել իբրև այնպիսի մի վերանձնայինի «չեղարկում», որը սահմանափակում է անձնայինը և որիցազատվելու դեպքում կարելի է խոսել անհատի անձնային բնականոն զարգացման մասին:

МОВСЕС ДЕМИРЧЯН - ДИЛЕММА ЛИЧНОСТНОГО И НАДЛИЧНОСТНОГО В ТРАДИЦИЯХ АРМЯНСКОЙ ЭТНОПСИХОЛОГИИ

Ключевые слова: *индивид, личностное, надличностное, социально-культурная модель, мировоззрение, идеология, образование, деперсонализация*

В статье исследуются два уровня мышления и деятельности человека - личностный и надличностный. Утверждается, что для поддержания первого наиболее благоприятным является **повседневное бытие**, и чем более оно укоренено в социально-культурной модели жизни данного общества, тем сильнее влияет на другие виды отношений и сферы общественной жизни - экономику, политику, воспитание, образование и т.д. Надличностное же формируется в психике человека на основе личностного как **необходимое требование** последнего для дальнейшего развития. Но когда надличностное не исходит естественным образом из личностного и не является результатом его развития, то оно (надличностное) искусственно внедряется извне посредством воспитания, образования или идеологии. В этом случае в ментальной системе индивида личностное, образно говоря, угнетается, ограничивается надличностным (национальными, религиозными, моральными или другими идеями и представлениями), что в конечном итоге может привести к деиндивидуализации человека.

Данная тенденция своеобразно выражается в этнопсихологии армян, которая сформировалась во многом в инокультурном окружении и, как следствие, стала «заложником» наиболее узких сфер бытия - быта и повседневности. Последние являются наиболее благоприятными для личностного уровня мышления и деятельности человека, чем можно объяснить **индивидуализм** и не выходящий за рамки повседневных - семейных, кровных, дружеских - отношений **коллективизм**, присущие этнопсихологии армян. Для дальнейшего - надличностного развития человека требуется качественный переход в мышлении от идеологии к мировоззрению, от догматизма к критическому рационализму, что почти невозможно в рамках доминирующей **повседневно-бытовой** социально-культурной модели организации жизни. Это означает, что доминирующие повседневно-бытовые отношения переносятся во многие сферы общественной жизни - политику, экономику, образование и т.д., а вакуум в надличностной сфере психики человека в процессе воспитания, образования и социализации заполняется некими историческими, национальными, религиозными и другими нарративами, которые содержательно мало связаны с повседневно-бытовой сферой жизни и в сумме **угнетают, ограничивают** личностное развитие человека.

MOYSES DEMIRTSHYAN - THE DILEMMA OF THE PERSONAL AND THE TRANSPERSONAL IN THE TRADITIONS OF ARMENIAN ETHNOPSYCHOLOGY

Keywords: *individual, personal, transpersonal, socio-cultural model, worldview, ideology, education, depersonalization*

The article examines two levels of thinking and human activity - personal and transpersonal. It is argued, that for personal activity "everyday life" is the most favorable, and the more it is rooted in the socio-cultural model of life of a given society, the more it affects other types of relations and spheres of social life - economy, politics, upbringing, education, etc. The transpersonal is formed in the human psyche on the basis of the personal as a **necessary requirement** for further development. But when the transpersonal does not come naturally from the personal and is not the result of its development, then it (transpersonal) is artificially implanted from the outside through upbringing, education or ideology. In this case, in the mental system of the individual, the personal, figuratively speaking, is **oppressed, limited** by the transpersonal (national, religious, moral or other ideas and phenomena), which ultimately can lead to **deindividualization** of a person.

This tendency is peculiarly expressed in the ethnopsychology of the Armenians, which was formed in many respects in a foreign cultural environment and, as a result, became a "hostage" of the narrowest sphere of human being - everyday life. It is the most favorable for the personal level of thinking and human activity, which can explain individualism and the collectivism in the ethnopsychology of the Armenians, which does not go beyond the framework of everyday - family, friendship - relations. For further transpersonal development of a person a qualitative transition in thinking from ideology to worldview, from dogmatism to critical rationalism is required, which is almost impossible within the framework of the dominant everyday social and cultural model of life organization. This means that the dominant everyday relations are transferred to many spheres of social life - politics, economics, education, etc., and the vacuum in the transpersonal sphere of the human psyche in the process of upbringing, education and socialization is filled with some historical, national, religious and other narratives, that have little meaningful connection with the everyday life and, in total, depress, limit the personal development of a person.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՑԱՆԿ

1. Շաքարյան Հր. Գ., Փիլիսոփայությունը ստեղծագործության գաղտնիքների որոնումներում. Եր., Երևանի պետական համալսարանի հրատ., 2002, 232 էջ:

2. Շաքարյան Հր., Փիլիսոփայական-մեթոդաբանական հիմնահարցերը ժամանակակից հայ կրթամշակութային համակարգում, Աշխարհայացքայինը ժամանակակից հայ կրթամշակութային համակարգում. Եր., ԵՊՀ, 2002, էջ 9-18:
3. Շաքարյան Հր., Փիլիսոփայություն, Եր., Երևանի համալ. հրատ., 2005, 211 էջ:
4. Бердяев Н.А., Судьба России. М., Сов. писатель, 1990. 346 с.
5. Дюркгейм Э., Социология: ее предмет, метод, предназначение. М., Канон, 1995, 352 с.
6. Ковалева А. И., Социализация // Знание. Понимание. Умение. М., 2004. № 1. с. 139-143.
7. Лезов С., Попытка понимания. М.-СПб., Университетская книга. 1999, 575 с.
8. Лурье С.В., Национализм, этничность, культура: категории науки и историческая практика. // Общественные науки и современность. 1999 №4, с. 101-111.
9. Лурье С. Русские и армяне в Закавказье: динамика контактной ситуации. (Этнопсихологический подход), СПб., Фил. Ин-та соц. РА, 1994, 22с.

REFERENCES

1. Hr. G. Shaqaryan, P'ilisop'ayowt'yowny' steghc'agorc'owt'yan gaghtniqneri oronowmnerowm. Er., Er&ani hamal. hrat., 2002, 232 e'j
2. Hr.G. Shaqaryan, P'ilisop'ayakan-met'odabanakan himhaharcery' jhamana kacic hay krt'amshakowt'ayin hamakargowm // Ashxarhayacqayiny' jhamanakacic hay krt'amshakowt'ayin hamakargowm. Er., EPH, 2002, e'j 9-18
3. Hr. G. Shaqaryan, P'ilisop'ayowt'yown, Er., Er&ani hamal. hrat., 2005, 211e'j
4. Berdjaev N.A. Sud'ba Rossii. M., Sov. pisatel', 1990. 346 с.
5. Djurkgejm, Je. Sociologija. Ee predmet, metod, prednaznachenie. M., Kanon, 1995, 352 s.
6. Kovaleva, A. I. Socializacija // Znanie. Ponimanie. Umenie. M., 2004. № 1. s. 139-143.
7. Lezov S. Popytka ponimaniya. M.-SPb., Universitetskaja kniga. 1999, 575 s.
8. Lur'e S.V. Nacionalizm, jetnichnost', kul'tura: kategorii nauki i istoricheskaja praktika. // Obshhestvennyye nauki i sovremennost'. 1999 №4, s. 101-111.
9. Lur'e S. Russkie i armjane v Zakavkaz'e: dinamika kontaktnoj situacii. (Jetnopsihologicheskij podhod). SPb., Fil. In-ta soc. RAN. 1994, 22 s.

Ներկայացվել է՝ 10.03.2021
Գրախոսվել է՝ 10.03.2021